

ARTIKELEN

ONDERZOEK IN DE PRAKTIJK

In deze rubriek gaat het om verhalen over en/of reflecties op de ervaring met methodische, praktische, politieke, morele en wie weet esthetische problemen waar onderzoekers in de praktijk mee te maken krijgen. Redacteurs voor deze rubriek zijn Rilke Mahieu: rilke.mahieu@uantwerpen.be, Esther van Loon: e.vanloon@saxion.nl en Rik Wehrens: wehrens@bmg.eur.nl.

Hbo-onderzoek met co-onderzoekers¹

Op weg naar nieuwe samenwerkingen met de ‘onderzochte’ doelgroep

Max Axel Huber & Simona Karbouniaris*

Steeds vaker werken onderzoekers in onderzoeksprojecten in het welzijns- en zorgdomein samen met co-onderzoekers, mensen uit de onderzochte doelgroep. Ook bij verschillende hogescholen wordt ervaring opgedaan met het samenwerken met co-onderzoekers. In de literatuur wordt ook wel gesproken over *peer*-onderzoekers, patiënt-onderzoekers of ervaringsdeskundige onderzoekers, maar omdat in welzijn de term patiënt of ervaringsdeskundige minder herkend wordt en minder van toepassing is, gebruiken we in dit artikel de neutralere term co-onderzoeker.

In dit artikel wordt de samenwerking met co-onderzoekers uitvoerig besproken en gaan wij in op drie praktijkvoorbeelden van collega's en onszelf. We verkennen onder meer hoe het vormgeven van participatie verloopt, de vraag wanneer iemand een co-onderzoeker is en hoe hij/zij kan worden gefaciliteerd. Dit alles met als doel de betekenis van deze vernieuwde inzet te verhelderen. Met dit artikel willen wij een aantal geleerde lessen delen en bijdragen aan het discours over nut van, randvoorwaarden voor en beperkingen aan de inzet van co-onderzoekers. Dit zal resulteren in een aantal tips en aanwijzingen voor onderzoekers die een samenwerking met co-onderzoekers ambiëren.

Met de samenwerking met co-onderzoekers worden verschillende doelen nagestreefd. Zo wordt beoogd aansluiting bij de belevingswereld van de onderzochten te vinden, het doorzien van de complexiteit en de veelzijdigheid van het menselijk handelen en vanuit een kritisch-emancipatoir paradigma een stem geven aan groe-

* Drs. Max Huber is sociaal wetenschapper en werkt als docent-onderzoeker bij het Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie van de Hogeschool van Amsterdam. E-mail: a.huber@hva.nl.

Simona Karbouniaris MSc is sociaal wetenschapper en werkt als docent-onderzoeker bij het Kenniscentrum Sociale Innovatie van de Hogeschool Utrecht. E-mail: simona.karbouniaris@hu.nl.

pen in een kwetsbare positie. In dit artikel benadrukken wij vooral de emancipatorische doelstelling, zowel in het directe belang van co-onderzoekers als in het belang van het meenemen van het perspectief van de onderzochte doelgroep in de opzet, uitvoering en afronding van onderzoek.

Wanneer is iemand (g)een co-onderzoeker?

Co-onderzoekers zijn er in verschillende soorten en maten. Er is (nog) geen eenduidige rolomschrijving voor onderzoekers die vanuit hun eigen ervaringskennis meewerken aan onderzoek. Een belangrijk aandachtspunt is de mate waarin iemand wordt gezien als een *peer*, een gelijke van de onderzochte groep. Het concept intersectionaliteit wijst ons erop dat onze identiteit bestaat uit meerdere elementen, zoals leeftijd, culturele achtergrond, geslacht, sociaaleconomische klasse et cetera, die allemaal het perspectief en de mate van erkenning als ‘gelijke’ (*peer*) beïnvloeden. Bijvoorbeeld: als je mensen in armoede onderzoekt, is het dan goed genoeg als jij of een collega zelf enige ervaring hebt met een vorm van armoede, zoek je naar iemand die ervaring heeft met de specifieke vorm van armoede die je onderzoekt, of betrek je iemand uit de concrete groep die je onderzoekt?

Het referentiekader en de leefwereld van de co-onderzoeker hoeven niet een-op-een te passen op de onderzochte groep, want ervaring met een specifieke beperking kan ook een zekere *bias* creëren. Tegelijkertijd wordt wel van de co-onderzoeker gevraagd dat hij enigszins overstijgend kan denken en handelen en ervaringskennis kan koppelen aan abstractere concepten.

Interessant is dat steeds meer daartoe opgeleide onderzoekers (soms nog aarzelend en voorzichtig) open zijn over hun eigen ervaring met een kwetsbaar makende situatie (bijvoorbeeld op het gebied van geestelijke gezondheid). De combinatie van hoogopgeleide onderzoeker en het aanwenden van eigen ervaringskennis kan al vruchtbaar zijn. Tegelijkertijd kleven er ook risico's aan die rolcombinatie. Voor de onderzoeker zelf is het risico dat hij niet serieus genomen wordt omdat hij te weinig afstand zou hebben. Andersom gaat co-onderzoek zoals wij dat hier bepleiten, om het betrekken van mensen uit de doelgroep die onderzocht wordt; een onderzoeker die zelf ervaring heeft, is daar niet altijd een substituut voor, omdat hij/zij zich waarschijnlijk heeft doorontwikkeld en geprofessionaliseerd.

Er is niet een eenduidig antwoord op de vraag wanneer iemand wel of niet als co-onderzoeker gezien kan worden. Van belang is dat goed gekeken wordt naar relevante kenmerken van de te onderzoeken doelgroep en in hoeverre die overeenkomen met de beoogde co-onderzoekers.

Praktijkvoorbeelden

Binnen zowel de Hogeschool Utrecht (HU) als de Hogeschool van Amsterdam (HvA) wordt steeds meer ervaring opgedaan met de inzet van co-onderzoekers. Daartoe hebben wij ook een aantal medewerkers in dienst in de rol van co-onder-

zoeker. Wij richten ons hier op drie praktijkvoorbeelden van de inzet van co-onderzoekers.²

Onderzoek naar de werkwijze van steunpunten van de LFB met mensen met een licht verstandelijke beperking

In het kader van haar masterthesis is onderzoeker Van Gijzel van het lectoraat Participatie Zorg & Ondersteuning van de Hogeschool Utrecht bezig met het thema inclusief onderzoek in samenwerking met de Landelijke belangenbehartiging voor mensen met een verstandelijke beperking (LFB, Landelijke Federatie Belangenverenigingen). Een vermeende toegevoegde waarde van het werken met co-onderzoekers is het realiseren van openheid, herkenning en aansluiting bij de belevingswereld van de onderzoekspopulatie. In samenspel met een ervaringsdeskundige onderzoeker werd onderzoek opgestart naar de steunpunten van de LFB. Deze co-onderzoeker was goed in het maken van verslagen en wilde leren over het doen van onderzoek en vragen stellen, en zo werden twee behoeften bij elkaar gebracht.

Om met passende tools en werkvormen in contact te treden ging Van Gijzel één dag in de week aan het werk bij de organisatie waar ook de ervaringsdeskundige onderzoeker werkzaam is. Van Gijzel moest bepaalde verwachtingen bijstellen, zoals het idee dat de co-onderzoeker de groepsgesprekken zou leiden. Dat vergde de nodige afstemming en voorbereiding, soms met wat ondersteuning van de coach van de co-onderzoeker. Na elk interview voerden Van Gijzel en de co-onderzoeker samen een evaluatiegesprek waarin met name ruimte was om te reflecteren op ieders rol en aandeel. Ook inhoudelijke indrukken werden besproken en vormden de input voor nieuwe thema's in de vervolginterviews. Van Gijzel moest de balans vinden tussen enerzijds haar plan naleven en anderzijds de co-onderzoeker ruimte geven in diens ontwikkeling en die van haarzelf. Er is tijd geïnvesteerd in het elkaar leren kennen en aan de samenwerking. Dat was ook belangrijk in dit proces. Van Gijzel heeft vanwege tijdsdruk de co-onderzoeker vooral in de voorbereidingen, het ontwikkelen van de onderzoeksopzet en de uitvoering van het onderzoek betrokken. Ook in de verspreiding van de resultaten, door onder meer het geven van workshops, is samen opgetrokken. Daarnaast heeft het onderzoek geleid tot een samenwerkingscontract met de Hogeschool Utrecht voor de borging van ervaringsdeskundige bijdragen aan het Social Work-onderwijs.

Co-onderzoek naar oud-bewoners van Je Eigen Stek

In opdracht van Je Eigen Stek (JES), een door bewoners beheerde maatschappelijke opvangvoorziening, hebben de HvA en Eropaf! een onderzoek gedaan naar oud-bewoners van JES, in samenwerking met huidige en oud-bewoners (co-onderzoekers) (Akkermans & Huber, 2015). Samen met de co-onderzoekers is de focus van het onderzoek bepaald en vertaald naar een topiclijst, waarbij de reguliere onderzoekers het theoretische en beleidsmatige perspectief inbrachten en de co-onderzoekers hun ervaringskennis. De werving van respondenten is uitgevoerd door de ondersteuners van JES en de co-onderzoekers, met aandacht voor welke co-onderzoekers wel of juist niet bij een bepaalde respondent zouden passen (op basis van persoonlijke relaties). De interviews zijn uitgevoerd door de co-onderzoekers

samen met sociaal werk- en sociologiestudenten. De combinatie van studenten die enige afstand tot de respondenten hadden, en co-onderzoekers die juist betrokken waren en wat gericht konden doorvragen, pakte goed uit. De studenten rapporteerden dat de vertrouwdheid van de co-onderzoekers heeft geholpen om tot diepgaandere informatie te komen. Ook de analyse van de interviews is doorgesproken met de co-onderzoekers, die daarbij als sleutelinformant fungeerden, door te wijzen op thema's die nog verder uitgediept moesten worden en door toelichting te geven op thema's die niet voldoende duidelijk uit de transcripten van de interviews naar voren kwamen.

Co-onderzoek naar een ouderenvriendelijke stad

Onderzoekers van de lectoraten Outreachend Werken & Innoveren en Ergotherapie – Participatie en Omgeving (HvA) werken sinds het voorjaar van 2016 samen met zogenaamde co-onderzoekers. In het pilotproject 'Co-onderzoek voor een ouderenvriendelijke stad' doen reguliere onderzoekers, samen met ouderen uit Buitenveldert en de Indische Buurt in Amsterdam, onderzoek naar de verwachtingen en behoeftes van ouderen ten aanzien van een ouderenvriendelijke stad.

Via lokale advertenties en een sneeuwbalbenadering zijn ouderen geworven om als co-onderzoeker mee te werken. Samen met hen is de topiclijst van de interviews verder aangescherpt en is de strategie voor het werven van respondenten doorontwikkeld. De co-onderzoekers dragen ook bij aan de analyse. Wel zien we opvallende verschillen in de samenwerking: in de Indische Buurt zien de co-onderzoekers de professionele onderzoekers als leidend, en nemen zij hierdoor een wat afwachtende houding aan. Deze co-onderzoekers hebben binnen dit project ook veel behoefte aan houvast. De Buitenveldertse senioren nemen daarentegen graag zelf het initiatief. Het onderzoek bevindt zich nu in de afrondende fase en de verwachting is dat het onderzoek zomer 2017 is afgerond.

Samengevat zijn alle drie de voorbeelden gestart in samenspraak met organisaties uit het veld en in samenwerking met co-onderzoekers als vertegenwoordigers van de onderzochte groep. De mate waarin de co-onderzoekers de onderzochte groep vertegenwoordigden, verschilde. Met name in de ontwerp- en uitvoeringsfase leverden de co-onderzoekers van alle drie de beschreven onderzoeksprojecten een belangrijke bijdrage. De stijl van werken en aanpak van de co-onderzoekers liepen uiteen. Zo zagen we duidelijk verschillen tussen de co-onderzoekers uit Buitenveldert en die van de Indische Buurt. Ook blijken co-onderzoekers wat pragmatischer te werk te gaan, mogelijk omdat zij vaak weinig ervaring hebben in het doen van onderzoek. In alle gevallen blijkt een investering in de relatie tussen onderzoeker en co-onderzoeker de moeite waard, maar vraagt het samenwerkingsproces soms ook om extra tijd, moeite en aandacht voor elkaars (leef)wereld.

Uit de projecten die al afgerond zijn, blijkt dat de aanwezigheid van de co-onderzoekers heeft geleid tot andere en nieuwe inzichten in het uitgevoerde onderzoek, onder meer door de vertrouwdheid van de co-onderzoekers met de onderzochte doelgroep.

Discussie

Uit de praktijkvoorbeelden komt de toegevoegde waarde naar voren. Maar er kunnen ook een aantal kanttekeningen gemaakt worden en een paar vragen gesteld. Als eerste de vraag in hoeverre co-creatie, het samen ontwerpen en uitvoeren van het onderzoek, überhaupt mogelijk is als er daarnaast allerlei organisatorische en financiële factoren zijn die deze ruimte kunnen inperken. Een puur instrumenteel motief (kostenbesparing door vrijwillige inzet, voorwaarde voor subsidie, betere toegang tot doelgroep) voor de inzet van co-onderzoekers kan in de praktijk leiden tot frustratie voor betrokkenen (geen inspraak of matige kwaliteit van de data), maar we moeten de inzet van co-onderzoekers ook niet romantiseren. De veldpartijen die het onderzoek initiëren zijn in eerste instantie vaak eigenaar, in het geval van praktijkgericht onderzoek binnen het hbo zijn dit de praktijkorganisaties in samenwerking met een lectoraat. Volledige zeggenschap door de co-onderzoekers zal in de praktijk niet vaak voorkomen. Met de betreffende stakeholders, inclusief opdrachtgevers, moeten duidelijke afspraken worden gemaakt over de kaders en zeggenschap van het onderzoek. Een ander motief voor de inzet van co-onderzoekers is dat het doen van onderzoek herstelondersteunend kan uitpakken voor co-onderzoekers (het leren van vaardigheden, het vergroten van zelfwaardering) en ook weer een eerste stap richting werk kan vormen. Op gemeenschapsniveau zou de inzet van co-onderzoekers kunnen bijdragen aan gemeenschapsvorming, collectief bewustzijn en daarmee aan collectieve actie. De ouderen uit Buitenveldert zijn bijvoorbeeld samen een plan aan het maken hoe hun buurt vriendelijker voor ouderen te maken. Belangrijk is om te bepalen of dit het hoofddoel of een bijeffect is.

Een ander discussiepunt vormt de vraag wat het (leer)rendement is van deze vernieuwde inzet. Het conformeren en aanpassen van co-onderzoekers roept de vraag op of de *peers* zich daadwerkelijk als zodanig opstelden en een groep vertegenwoordigen. Daarbij lijkt het van belang om de meerstemmigheid van de co-onderzoekers te waarderen en te benutten ten tijde van het onderzoeksproces. Er moet dus aandacht worden besteed aan het uitwisselen van de diversiteit aan perspectieven. Door te werken met een triangulatie van *insider*-perspectief en *outsider*-perspectief (externe onderzoekers, een begeleidingscommissie) kan een te sterk *insider*-perspectief (gedeeltelijk) ondervangen worden, zoals het geval is bij een soms gemeld kritiekpunt op co-onderzoekers die hun eigen voorzienings- of eigen omgevingsonderzoek doen. Binnen de context van hogescholen en universiteiten zijn ook goede ervaringen opgedaan met combinaties van studenten en *peer*-onderzoekers die in tandems het onderzoek uitvoeren.

Tips aan onderzoekers

Het vertrekpunt van de co-onderzoeker is meestal verschillend van die van de (betaalde en opgeleide) onderzoeker. Dit maakt de positie van beide onderzoekers ongelijk, maar deze kloof wordt gedicht door deze verschillen in uitgangspositie onderwerp van gesprek te laten zijn. In deze paragraaf willen we onderzoekers

enkele tips en overwegingen meegeven die een samenwerking met co-onderzoekers kunnen verstevigen.

De participatie van co-onderzoekers kan op verschillende manieren gefaciliteerd worden. De inzet van co-onderzoekers is meestal onbezoldigd, maar het is verstandig om wel na te denken over een (onkosten)vergoeding. Ook als iemand geen betaalde baan heeft, betekent dat niet dat zijn tijd gratis is.

In de meeste gevallen hebben co-onderzoekers nog weinig onderzoekservaring. Om ervoor te zorgen dat de co-onderzoekers zich de benodigde vaardigheden eigen maken, kunnen trainingen aangeboden worden. Ook een tandemsamenwerking kan interessant zijn, waarbij de *peer*-onderzoeker nauw samenwerkt met een meer ervaren onderzoeker. Het gaat er niet om de co-onderzoeker te proto-professionaliseren, maar enige oefening op het gebied van bijvoorbeeld doorvragen blijkt in de praktijk wenselijk.

Het is ook belangrijk om aandacht te hebben voor inclusie en het opbouwen van een goede werkrelatie met de *peer*-onderzoekers en andere betrokkenen. Onderzoeksterminologie en abstract taalgebruik kunnen als uitsluitend worden ervaren door mensen die zelf geen onderzoeksachtergrond hebben ('Kun je dat niet normaal zeggen?'). Zeker in sommige fasen, bijvoorbeeld in de fase van het schrijven van de subsidieaanvraag of het schrijven van het onderzoeksrapport. Dan kunnen er spanningen ontstaan. In andere fasen van het onderzoek is het sowieso nodig om abstracte concepten te vertalen naar meer alledaags taalgebruik, bijvoorbeeld in de formulering van interviewvragen. In onze ervaring kunnen co-onderzoekers een belangrijke bijdrage leveren aan het formuleren van vragen op een manier die aansluit bij de doelgroep.

Voor sommige co-onderzoekers is het, om verschillende redenen, lastig om zich aan afspraken te houden. In het ontwerp van het onderzoek is het dan belangrijk om hier rekening mee te houden, bijvoorbeeld door enige flexibiliteit in te bouwen. Aan de andere kant is het ook goed om met *peer*-onderzoekers heldere afspraken te maken. Enige beperking aan de vrijblijvendheid is ook een vorm van erkenning: 'Het is echt belangrijk dat je er bij bent!'

Een specifieke uitdaging is het balanceren tussen de belangen van de *peer*-onderzoeker en de belangen als onderzoeker, zowel bij de inhoud als het proces. Die belangen kunnen behoorlijk uiteenlopen, ook al onderschrijven beide partijen de overkoepelende doelstelling van het onderzoek. In alle gevallen moet je als onderzoeker de verschillende belangen wegen en soms met creatieve oplossingen komen. Zowel de samenwerking met de *peer*-onderzoekers als het balanceren tussen de verschillende *stakeholders* en de machtsverhoudingen daartussen vereist communicatieve vaardigheden, waaronder reflectieve competentie en afstemmingsvermogen van de onderzoeker.

Al met al valt het werken met co-onderzoekers in het sociale domein te zien in het licht van emancipatoir onderzoek, ook al vraagt de participatie van co-onderzoekers om een zorgvuldige benadering. Van Staa (2009) beschrijft bijvoorbeeld in KWALON een onderzoek waar de doelgroep zelf maar beperkte interesse in heeft, waardoor ook de participatie maar matig van de grond komt. Van Staa concludeert vervolgens dat co-onderzoek niet tot opvallende nieuwe inzichten heeft geleid (en wel een hoop tijd en middelen heeft gekost). Terecht wijst Van Staa erop dat parti-

cipatie geen panacee is, maar wij zijn hoopvoller gestemd dan Van Staa over de mogelijkheden die co-onderzoek biedt. Voorwaarde is dat de co-onderzoekers volwaardig partner zijn en dat goed is nagedacht over waartoe, in welke mate en op welk moment co-onderzoekers participeren.

Een eerste voorlopige conclusie uit onze projecten is dat het opzetten en uitvoeren van co-onderzoek aanzienlijk meer tijd kost dan regulier onderzoek. Daartegenover staat dat co-onderzoek mogelijk een cruciale rol kan spelen bij het vinden van een ingang binnen een samenleving of onderzoeksgebied.

De drie praktijkvoorbeelden laten zien dat co-onderzoek met verschillende doelgroepen mogelijk is en waarde kan hebben voor het onderzoek, de co-onderzoekers en de onderzochte praktijken.

Het faciliteren en begeleiden van en samenwerken met co-onderzoekers is geen sinecure en vraagt om continue reflectie en afstemming. Als dit met tijd en aandacht wordt gedaan, zijn de resultaten de moeite waard.

Noten

- 1 De auteurs willen Lex Veldboer, Rosalie Metzke, Eileen Berkvens, Fenna van Nes en Sascha van Gijzel bedanken voor hun commentaar en input.
- 2 Voor een uitgebreider verslag van de inzet van co-onderzoekers en co-docenten binnen hogescholen zie Kowalk (2015).

Literatuur

- Akkermans, C. & Huber, M. (2015). *Oud-bewoners over hun ervaring in en na Je Eigen Stek*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Kowalk, H. (2015). *Het andere perspectief: Het verhaal van een ervaringsdeskundige bij de Hogeschool van Amsterdam*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Staa, A. van (2009). Snakes & Ladders: hoe meer participatie, hoe beter? *KWALON* 40, 14(1), 15-21.